

‘Want zie, Ik ben aan het scheppen ...’

De plaats van Jesaja 65,17 in de context

Inleiding

In het onderzoek zijn veel exegeten van mening dat Jesaja 65,17 het begin vormt van een nieuwe perikoop. Ze zijn niet de enigen, want je ziet dat ook terug in vertalingen. Zo verdeelt NBG51 Jesaja 65 in vier delen, waarvan het vierde en laatste deel in 65,17 begint. NBV onderscheidt vijf delen in Jesaja 65 waarvan de verzen 17-25 het vijfde en laatste deel vormen.¹ Het lijkt alleszins logisch om schepping van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde als een nieuw begin van de slotperikoop te zien. Maar is dat wel zo logisch, als gesuggereerd wordt? Alleen al vanwege het feit dat de nieuwe perikoop in dat geval met een *kī* zou beginnen, in NBG51 vertaald met ‘want’, in de NBV geheel onvertaald gelaten. We hebben hier met hetzelfde voegwoord te maken als in 65,16, waar twee keer direct achter elkaar *kī* voorkomt. Aan het aspect van *kī* aan het begin van een nieuwe perikoop wordt in studies van Jesaja 65 geen aandacht geschonken. In dit artikel wil ik betogen dat 65,17 niet het begin vormt van de laatste perikoop van hoofdstuk 65, maar het slot vormt van verzen die daar direct aan voorafgaan (vv. 13-16). Het *kī* vormt het derde en laatste *kī* van 65,13-17. Voordat ik dat verder wil onderbouwen, schenk ik eerst aandacht aan de opbouw van Jesaja 65.

De opbouw van Jesaja 65,1-25

NBG51 en NBV laten zich voor wat betreft de wijze waarop ze de tekst indelen, niet leiden door signalen van de tekst zelf.² Dat Jesaja 65 een eenheid vormt, blijkt uit het feit dat God in dit gedeelte aan het woord is, zoals uit de 1^e persoon enkelvoud (‘Ik’) blijkt, waar Hij in 63,7-64,12 door een ‘ik’ wordt aangesproken met ‘Gij’. Een passage die wel wordt aangeduid als ‘het gebed van een boeteling’, waarop God in 65,1-25 antwoord geeft. Dat we in 65,25 met het slot te maken hebben, blijkt uit de slotwoorden ‘zegt JHWH’. De passage bevat daarnaast nog twee signalen, die ervoor zorgen dat Jesaja 65 in drie delen uiteenvalt. Het eerste tekstsignaal is de bodeformule ‘Zo zegt JHWH’ in 65,8, het tweede is een tweede bodeformule, voorafgegaan door ‘daarom’ in 65,13: ‘Daarom, zo zegt JHWH’. Jesaja begint dus met een ‘Ik’-spreuk: 65,1-7, waarna er twee godsspraken volgen: 65,8-12 en 65,13-25. Deze twee godsspraken contrasteren met elkaar, zoals in het bijzonder duidelijk wordt, als men naar het slot van beide godsspraken kijkt, waarin de eerste op het verleden terugkijkt en de andere godsspraak de toekomst oproept. Maar misschien kan ik beter zeggen dat er een omkering plaatsvindt. De eerste godsspraak laat zien dat Hij geen antwoord krijgt op zijn roepen. In de tweede godsspraak deelt Hij mee daarom nu een andere weg te volgen: voor het antwoord dat hij niet krijgt, zal Hij namelijk zelf zorgen. En Hij zal ervoor zorgen dat er geen kwaad gedaan kan worden, want dat deden ze namelijk in plaats van antwoord te geven op zijn roepen.

65,12

Ik zal u voor het zwaard bestemmen

Jullie zullen moeten neerknielen om geslacht te worden,
omdat jullie niet *geantwoord* hebben, toen Ik *riep*

¹ NBV volgt hier de indeling van J.T.A.G.M. van Ruiten, *Een begin zonder einde: De doorwerking van Jesaja 65:17 in de intertestamentaire literatuur en het Nieuwe Testament*, Sliedrecht: Merweboek 1990, 41.

² Ook Henk Leene, *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, slotakkoord van het boek Jesaja*, Amsterdam: VU Boekhandel/Uitgeverij 2002, 4-5, doet dat in zijn afscheidsrede niet. Hij spreekt van twee delen: 65,1-16 en 65,17-25. Jesaja 65,17-25 noemt hij een godswoord in dichtvorm. Het godswoord begint echter in 65,13.

en niet *gehoord* hebben, toen Ik *sprak*,
 maar gedaan hebben wat *kwaad* is in mijn ogen
 en verkozen hebt wat mij mishaagt.

65,25

En het gebeurt: voordat zij *roepen*, zal Ik *antwoorden*,
 zij nog aan het *spreken* zijn, zal Ik *horen*.
 De wolf en het lam zullen als één weiden,
 de leeuw zal als het rund stro eten,
 de slang heeft stof tot zijn voedsel.
 Zij zullen *geen kwaad* doen, ze zullen geen verderf stichten.
 op heel mijn heilige berg.

De plaats van 65,17 in de context

Ik onderscheid in Jesaja 65,13-25, zoals uit mijn vertaling blijkt, drie onderdelen: 65,13-17, 18-23 en 24-25. In de volgende paragraaf zal ik deze onderverdeling nader beargumenteren.

- 13   Daarom zo zegt mijn heer JHWH:
       ‘Zie, mijn knechten zullen eten,
       maar jullie zullen hongeren.
       Zie, mijn knechten zullen drinken,
       maar jullie zullen dorsten.
       Zie, mijn knechten zullen zich verheugen,
       maar jullie zullen je schamen.
- 14   Zie, mijn knechten zullen jubelen vanuit de goedheid van het hart,
       maar jullie zullen om hulp schreeuwen vanuit de pijn van het hart
       en vanuit de gebrokenheid van geest zullen jullie jammeren.
- 15   Jullie zullen je naam achterlaten tot een vloekwoord voor mijn uitverkorenen:
       “ ... en mijn heer JHWH zal je doden”,
       maar aan zijn knechten zal Hij een andere naam geven;
- 16   wie wordt gezegend op aarde,
       zal gezegend worden door de God van vertrouwen
       en wie zweert op aarde,
       zal zweren bij de God van vertrouwen,
- 16   want de vroegere benauwdheden zijn vergeten,
       want ze zijn verborgen voor mijn ogen,
- 17   want zie, Ik ben een nieuwe hemel aan het scheppen
       en een nieuwe aarde;
       de vroegere zullen niet gedacht worden,
       het zal niet tot het hart opstijgen.
- 18   Maar wees blij en bejubel voor altijd
       wat *Ik* aan het scheppen ben,
       want zie, Ik ben een Jeruzalem van gejubel aan het scheppen
       en haar volk van blijdschap.
- 19   Ik zal jubelen over Jeruzalem
       en Ik zal blij zijn over mijn volk.
       In haar zal geluid van gewezen niet meer gehoord worden
       noch geluid van hulpgeschreeuw.
- 20   Er zal vandaaruit niet meer zijn
       een zuigeling van [enkele] dagen
       noch een grijsaard die niet vol maakt
       zijn dagen,
       want een jongen zal als honderdjarige sterven;
       wie de honderd jaar niet haalt, moet haast wel vervloekt zijn,
- 21   Ze zullen huizen bouwen en die bewonen,

- 22 Ze zullen wijngaarden planten en de vrucht ervan eten.
 Ze zullen niet bouwen, en dat dan een ander het zal bewonen,
 Ze zullen niet planten, en dat dan een ander ervan zal eten,
 want als de dagen van het geboomte zijn de dagen van mijn volk.
 en het werk van hun handen zullen mijn uitverkorenen als gaven brengen.
- 23 Ze zullen zich niet tevergeefs afmatten.
 Ze zullen niet baren voor verschrikking,
 want nazaten van gezegenden van JHWH zijn *zij*
 en hun spruiten met hen.
- 24 En het gebeurt: voordat zij roepen, zal *Ik* antwoorden,
zij nog aan het spreken zijn, zal *Ik* horen.
- 25 De wolf en het lam zullen als één weiden,
 de leeuw zal als het rund stro eten,
 de slang heeft stof tot zijn voedsel.
 Zij zullen geen kwaad doen, ze zullen geen verderf stichten
 op heel mijn heilige berg,³
 zegt JHWH.

Het eerste onderdeel (vv. 13-17) begint met vier maal een scherpe tegenstelling tussen ‘mijn knechten’ en ‘jullie’: ‘Zie, mijn knechten ..., maar jullie ...’ (vv. 13b-c, 13d-e, 13f-g en 14a-b). De ‘jullie’-groep zijn degenen die aan het slot van de eerste godsspraak worden genoemd: ‘jullie die JHWH verlaten, die voor Gad een tafel aanrichten en voor Meni een mengdrank schenken.’ Dat zij zullen hongeren en dorsten in tegenstelling tot ‘mijn knechten’ heeft met die handelwijze te maken. Dat zal hun loon zijn.

Het is steeds eerst ‘mijn knechten’ en dan ‘jullie’. De vijfde keer (vv. 15-17) wordt de volgorde omgedraaid, dan wordt de ‘jullie’-groep eerst genoemd (v. 15a-b) en daarna wordt er gesproken van ‘zijn knechten’ (vv. 15c-16d). Daarmee wordt al een eerste signaal afgegeven van de omkering die gaat plaatsvinden.

Het is hier de plaats om de plaats van 65,17 aan de orde te stellen. Laat ik beginnen met te constateren dat de vijfde uitspraak, en dan dus de omkering, een stuk uitgebreider verteld wordt dan in de vier voorgaande antithesen, als ook met te zeggen dat de ‘jullie’-groep opeens voorop staat. Aan dat gegeven dient ook inhoudelijk betekenis te worden gegeven. De laatsten worden hier de eersten, om het in nieuwtestamentische termen te zeggen. De laatsten komen nu bij God voorop te staan. En dat mag beslist opmerkelijk heten, als je naar hun naam (v. 15a) kijkt: ‘... en mijn heer JHWH zal je doden’ (v. 15b). Dat mag dan hun naam zijn, maar aan zijn knechten zal hij een andere naam geven. Leene vertaalt die andere naam verrassend met ‘God van “Amen”’.³ Een lezer dient echter wel te bedenken dat in het Hebreeuwse woord het aspect van betrouwbaarheid en dan dus vertrouwen huist. Vandaar mijn vertaling: ‘een God van vertrouwen’ ofwel ‘een te vertrouwen God’.

Het is deze omkering, die in 65,15-16d gestalte krijgt, die in 65,16e-17 gefundeerd wordt, niet tweevoudig, zoals gesuggereerd wordt door degene die 65,16d voor het slot van 65,13-16d houden, maar drievoudig. Er volgen ten slotte *kī*'s achter elkaar (vv. 16e, 16f, 17a) die dan ook alle drie niet met ‘voorwaar’⁴ of ‘waarlijk’⁵ maar met ‘want’ moeten worden vertaald. Deze drie ‘want’-zinnen horen bijeen. Ze vormen een chiasme:

- a want de vroegere benauwdheden zijn vergeten,
- b want ze zijn verborgen voor mijn ogen’,

³ Leene, *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*, 2.

⁴ Van Ruiten, *Een begin zonder einde*, 45-46, vertaalt *kī* drie keer ten onrechte met ‘Voorwaar’. Hij lijkt er geen oog voor te hebben dat we in 65,16e met de fundering van de vijfde uitspraak (vv. 15-17) van doen hebben.

⁵ W.A.M. Beuken, *Jesaja: Deel III B (POT)*, Nijkerk: Uitgeverij G.F. Callenbach 1989, 65, geeft geen toelichting bij deze vertaling van *kī*.

- b' want zie, Ik ben een nieuwe hemel aan het scheppen
 en een nieuwe aarde
 a' de vroegere zullen niet gedacht worden,
 en het zal niet opstijgen tot het hart⁶.

Een paar opmerkingen bij mijn vertaling van deze verzen. Allereerst met betrekking tot mijn vertaling 'de vroegere'. Exegeten en vertalingen hebben de neiging om daar invulling aan te geven. Leene vertaalt met 'de vroegere dingen'.⁷ NBG51 en NBV omschrijven het met 'wat vroeger was'. Het gaat echter om iets specifiek, zoals uit het lidwoord blijkt: de vroegere'. Gezien het corresponderende vers 16e zal een lezer het invullen met '(de vroegere) benauwdheden'. Dat dat woord ontbreekt, kan na vers 16e niet verbazen. De vroegere benauwdheden zijn immers vergeten. Vandaar dat dat woord in vers 17c ontbreekt. Ontbreken doet ook het subject in vers 17d. Het heimelijke subject is 'hulpschreeuw', dat is dat geschreeuw dat klinkt in benauwdheid. Het zal de lezer duidelijk zijn: als de benauwdheden vergeten zijn, dan zal het hulpschreeuw ook niet meer opstijgen tot het hart. Om wiens hart gaat het dan? Mijns inziens kan de lezer maar een conclusie trekken, en wel dat het hulpschreeuw niet kan opstijgen tot het hart van God.⁸ Met dit woord 'en het zal niet opstijgen tot het hart' wordt aangesloten op wat in 65,14b gezegd wordt: 'maar jullie zullen om hulp schreeuwen vanuit de pijn van het hart.' Hulpschreeuw *vanuit* de pijn van het hart (van 'jullie') zal niet opstijgen *tot* het hart (van 'God').⁹ In het hart van het chiasme (b – b') draait het om God, zie 'Mijn ogen' en 'Ik'. In de omliggende zinnen (a – a') wordt een passieve constructie gebruikt. Het gaat hier om theologische passieven: 'want de vroegere benauwdheden zijn door Mij vergeten' en 'de vroegere zullen door Mij niet gedacht worden'. Van Ruiten legt terecht een relatie met 43,16-21, in het bijzonder met de oproep 'Gedenk niet de vroegere'¹⁰ ...'.¹¹ Het komt bij hem echter niet tot duiding van deze relatie.

Ook Leene legt deze relatie. En ook hier vult hij 'de vroegere' aan met 'dingen'. Hij ziet een tegenstelling tussen het deuterotesajaanse 'Gedenk niet de vroegere' en het tritojesajaanse 'de vroegere worden niet gedacht', in die zin dat DJ met 'de vroegere dingen' de heilsgeschiedenis, meer in het bijzonder de doortocht door de Rietzee, zou oproepen, terwijl TJ hier de onheilsgeschiedenis, de benauwdheden, op het oog heeft.¹² Maar dan begrijp ik toch niet goed waarom TJ op deze wijze zinspeelt op Jesaja 43,16-21. Israël wordt in 43,18 opgeroepen om de vroegere [dingen] niet te gedenken, we horen niet dat het volk dat doet. Wat we nu aan het slot van het boek horen, is dat *Hij* aan die oproep gehoor zal geven: de vroegere [dingen] zullen niet gedacht worden. De dichter geeft hier uiterst subtiel weer dat Hij de vroegere niet gedenkt, nog voordat zij aan die oproep gehoor geven (vgl. 65,24-25).

Dat brengt me bij een tweede punt. Ik zei hierboven al dat Leene 'de vroegere' aanvult met 'dingen'. Mijns inziens is het met opzet dat het zelfstandig naamwoord achter het bijvoeglijke naamwoord ('vroegere') ontbreekt. En dat is niet vreemd als men ziet waar 'de vroegere' op terugslaat. Inderdaad, het beeld van de doortocht door de Rietzee wordt opgeroepen, maar let op,

⁶ Met de vertaling van 65,17d 'het komt niemand ooit nog voor de geest' geeft de NBV geen blijk begrepen te hebben dat het om opstijgen van hulpschreeuw tot het hart (d.i. het besliscentrum) van God gaat.

⁷ Leene, *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*, 2.

⁸ Voor het hart van God,

⁹ Waar het in 65,16e over zijn (Gods) ogen gaat, gaat het in 65,17d over zijn (Gods) hart (zie o.a. Gen. 6,6; 8,21; 1 Sam. 13,14; 2 Sam. 9,3; Jer. 7,31; 19,5; 32,35). In 40,1-11 hoorden we al van 'de hand van JHWH', van 'de mond van JHWH', van 'de arm van JHWH' en 'zijn schoot'.

¹⁰ Het Nederlands maakt het nodig om 'de vroegere' aan te vullen. Leene vult aan 'dingen'. In zijn proefschrift, *De vroegere en de nieuwe dingen bij Deuterotesaja*, Amsterdam: VU Uitgeverij 1987, 128, verstaat hij onder 'het vroegere' 'het wonder van de Rietzee, maar het is ook de onafwendbare ondergang der Chaldeeën. De oplossing om het over twee groepen te verdelen als ook om te veronderstellen dat het begrip twee kanten op kan: heil voor de een, Israël, deels onheil voor de ander, de Chaldeeën, doet merkwaardig aan. Hieronder zal ik laten zien dat de dichter met opzet het ontbrekende woord in 43,18 weglaat.

¹¹ Van Ruiten, *Een begin zonder einde*, 54-59.

¹² Leene, *Een nieuwe hemel en een nieuwe aarde*, 8.

want die doortocht door de Rietzee heeft twee kanten: een bevrijdende kant voor Israël, maar een benauwende voor de Egyptenaren.¹³ En het is die benauwende kant die in 43,16-17 genoemd wordt: ‘Zo zegt JHWH die door de zee een weg baant en een pad door machtige wateren, die wagen en paard doet uitrekken, krijgsmacht en helden; tezamen liggen zij neer, ze staan niet weer op, ze zijn uitgeblust, als een vlaspit uitgedoofd’. Het is het woord ‘benauwdheid’ dat in 43,18 verborgen blijft, ook voor de ogen van de lezer. Wat nu aan het slot in Jesaja 65,13-17 gebeurt, is dat wat daar verborgen bleef nu onthuld/ geopenbaard wordt, want hier aan het eind hoort de lezer het woord ‘benauwdheden’ dat in 43,18 ongenoemd bleef.

Een derde punt tot slot van de relatie met Jesaja 43,16-21. Wat in 43,16-17 niet geformuleerd wordt, is hoe het komt dat krijgsmacht en helden tezamen neerliggen, dat ze niet weer opstaan, dat ze uitgeblust zijn, als een vlas uitgedoofd. Uit Exodus 13,17-14,31 weet de lezer dat ‘mijn heer JHWH’ – om de naam uit Jesaja 65,15b te gebruiken – voor hun dood verantwoordelijk is (Ex. 14,30). Het is nu net dat woord ‘doden’ dat in 43,16-17 niet genoemd wordt, maar in 65,15b wel klinkt. Dat dat een vloekwoord is voor ‘mijn uitverkorenen’ en voor elke lezer, doet niet vreemd aan. Het raakt ten slotte aan een van de meest moeilijk te verteren punten van het doortochtverhaal.

Ter afronding wil ik de tegenstelling die Leene maakt tussen DJ en TJ, op dit punt betwisten. De dichter van wat in het onderzoek Tritojesaja (56-66) wordt genoemd, vervolgt de lijn die in Deuterojesaja was aangevangen. Hij maakt openbaar wat eerder verborgen is gebleven.

Terug naar de samenhang van 65,16d-17, de belofte, in 65,15-16d gedaan, vindt zijn fundament uitsluitend in God, in passieve zin (‘zijn vergeten’, ‘zijn verborgen’, ‘niet gedacht worden’) en in actieve zin (‘Ik ben een nieuwe hemel en een nieuwe aarde aan het scheppen’). Dat Hij het fundament daarvan vormt, wordt expliciet geformuleerd in b en b’. Impliciet, dus niet direct zichtbaar voor de lezer, gebeurt dat in a en a’.

Dat 65,17 bij de voorgaande verzen (vv. 13-16) hoort, moge ook blijken uit het feit dat het woordje ‘zie’ dat vier keer voorkomt (vv. 13-14), in de vijfde uitspraak niet ontbreekt (vv. 15-17). Nu echter niet aan het begin, zoals de eerste vier keer, maar aan het slot (‘want zie ...’ in v. 17a). Dat past in het beeld van het eerste dat het laatste wordt, en het laatste het eerste, getuige het verbum ‘scheppen’.

Wat in vertalingen niet terugkomt, is dat we in 65,17 met een participium van doen hebben, door mij dan ook vertaald met ‘Want zie, Ik ben een nieuwe hemel en een nieuwe aarde aan het scheppen’. Waar veel lezers van mening zijn dat het scheppen van een nieuwe hemel en een nieuwe aarde iets is van de toekomst, het einde van de geschiedenis, daar roept de dichter het beeld op dat dat nu al aan de gang is. Het is de enige tegenwoordige tijd in 65,16e-17, voorafgegaan door twee verleden tijden, en gevolgd door twee toekomstige tijden. Wat de dichter zo duidelijk maakt, is dat Hij de tijden (verleden, heden en toekomst) omspannt, of anders gezegd dat Hij de eerste en de laatste is.

Een punt dat in het onderzoek weinig aan de orde komt, is de vraag waarom er niet alleen van een nieuwe aarde, maar ook van een nieuwe hemel sprake is. Dat laatste, een nieuwe hemel, is toch niet nodig? Dat het punt weinig aandacht heeft gekregen, verbaast niet, als men ziet hoe deze zegswijze wordt opgevat. Men duidt ‘hemel en aarde’ als een bijbels samenvattende term voor kosmos.¹⁴ Alleen al het feit dat de dichter een bicolon hanteert: een nieuwe hemel in het eerste en een nieuwe aarde in het tweede colon zou de lezer al attent moeten maken dat met dit paar niet bedoeld wordt op de kosmos. We hebben hier met twee verschillende sferen te maken: de ene, de hemel, is de sfeer van God, de andere, de aarde, is de sfeer van de mens (Ps 115,16). Een brede invulling van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde schetst de dichter in 65,24-25, het derde onderdeel dat hij begint met ‘En het gebeurt’. Vertalingen hebben de neiging om het gebruikte

¹³ H. Leene, ‘Denkt niet aan het vroegere: Methodologische overwegingen bij de uitleg van Jesaja 43:18a’, in: M.H. van Es *et al.* (red.), *Loven en geloven*. Fs. Nic. H. Ridderbos, Amsterdam: Uitgeverij Ton Bolland 1975, 55-76. Dat we met een meervoud van doen hebben: ‘de vroegere’ krijgt bij Leene geen aandacht. Het gaat hier zowel om de ondergang van Babel (43,14-15) als de ondergang van de Egyptische legers (43,16-17) (zie p. 73)

¹⁴ Zie o.a. Beuken, *Jesaja: Deel III B*, 82.

verbum met een futurum weer te geven: ‘En het zal geschieden’ (zo NBG51). De *qatal*-vorm vraagt mijns inziens om een tegenwoordige tijd. Dit derde sluit namelijk aan op de tegenwoordige tijd van het slot van het eerste onderdeel (v. 17a-b). Dat Hij met een nieuwe aarde bezig is, wordt bovenal zichtbaar in de situatie die in 65,24-25 wordt geschetst, waarin een omkering plaatsvindt ten opzichte van de huidige situatie op aarde: waar wolf en lam bepaald niet naast elkaar weiden. Het eerste dat echter gebeurt – en dat mag toch opmerkelijk heten – is dat Hij een nieuwe hemel aan het scheppen is. Van die verandering heeft de lezer al eerder iets kunnen proeven, met de wisseling van ‘mijn heer JHWH’ naar ‘de God die te vertrouwen is’. Ik heb de neiging om daar het woord ‘volkomen’ aan toe te voegen: ‘die volkomen te vertrouwen is’. Dat Hij begint met het scheppen van een nieuwe hemel, blijkt uit de omkering die van meet af aan karakteristiek voor Hem genoemd mag worden. Waar Hij eerst riep (maar zij niet antwoordden) en waar Hij eerst sprak (maar zij niet hoorden), zoals in de vorige godsspraak werd gezegd (65,8-12), daar draait hij de zaak nu om door al te antwoorden voordat zij roepen en door te horen, voordat zij spreken. Kortom, het antwoord dat zij maar niet geven, geeft Hij zelf.¹⁵ Dat is dan ook karakteristiek voor de *nieuwe* hemel: deze omkering van zijn eigen handelwijze.

De opbouw van Jesaja 65,13-25

Uit mijn vertaling is al gebleken dat ik in Jesaja 65,13-25 drie onderdelen onderscheid: vv. 13-17, 18-23 en 24-25. Hierboven heb ik laten zien dat 65,13-17 het eerste onderdeel vormt.

Dat 65,18-23 een tweede deel vormt, moge blijken uit de motiefwoorden ‘blij zijn’ en ‘jubelen’ (vv. 18a, 18c-d en 19a-b)¹⁶ als ook dat het in heel dit onderdeel gaat over ‘Jeruzalem’ en ‘mijn volk’. Vraagt een lezer naar het adres van 65,18-23, dan sluit dit deel direct aan op het voorafgaande. Wim Beuken is van mening dat met ‘weest blij en bejubel voor altijd’ (2^e pers. mrv.) Gods knechten worden aangesproken.¹⁷ Dat lijkt me niet logisch, gezien het feit dat zij eerder ook al niet werden aangesproken. De aanspraak in 65,13-17 steeds betrof de ‘jullie’-groep. Een wisseling van aanspraak vindt niet plaats. De ‘jullie’-groep van 65,13-17 wordt opgeroepen om blij te zijn en voor altijd te jubelen wat Hij aan het scheppen is. Zou de oproep tot de knechten gericht zijn, dan was dat een overbodige oproep, zoals uit vers 14a blijkt. Daar wordt immers al gezegd *dat* ze zullen jubelen. Een oproep is dan overbodig. Nee, het zijn de mensen die zagezegd in de oude bedeling om hulp zullen schreeuwen, in de nieuwe bedeling worden ze opgeroepen om blij te zijn en te jubelen. De oproep betreft de blijdschap en de jubel over wat Hij aan het scheppen is. Het object van dit verbum verneemt de lezer in de motivering: ‘want Ik ben een Jeruzalem van gejubel aan het scheppen en haar volk van blijdschap.’ Deze motivering staat precies ingeklemd tussen enerzijds de oproep aan de ‘jullie’-groep en anderzijds de melding dat Hij zal jubelen over Jeruzalem en blij zal zijn over zijn volk. We zien hier dus drie, eigenlijk vier partijen: (1) de ‘jullie’-groep, (2) een jubelend Jeruzalem, (3) een blij volk en (4) ‘Ik’ aankondigend dat Hij – na het scheppen – zal jubelen over Jeruzalem en zijn volk. De reden voor deze jubel en blijdschap vinden we in het vervolg, 65,19c-23. Deze bestaat uit twee elementen: de een vertelt over de situatie in Jeruzalem (vv. 19c-20),¹⁸ de andere over het volk (vv. 21-23).

Jesaja 65,24-25 vormt het slotdeel. Er was al sprake van omkering in het eerste deel, zoals duidelijk wordt, als je 65,15-17: ‘jullie’ – ‘zijn knechten’, naast 65,13-14 legt: ‘mijn knechten’ – ‘jullie’. Het derde deel begint met een omkering van zijn handelwijze, zoals een vergelijking van 65,8-12 met 65,24-25 laat zien, want nu zal Hij antwoorden, voordat zij roepen en horen nog voordat zij aan het spreken zijn. Hij anticipeert zo al op hen. Dat 65,24-25 op zijn beurt ook nauw aansluit op 65,18-23 blijkt uit het feit dat 65,24-25 hetzelfde subject heeft als het subject van

¹⁵ Het is bij dat gegeven dat het Nieuwe Testament aansluit, met de zending door de Vader van de Zoon die Wet en Profeten vervult.

¹⁶ De reden van het oecumenisch leesrooster om Jes. 65,17-25 als oudtestamentische lezing te kiezen naast Joh. 3,22-30 zal te maken hebben met het thema van de blijdschap dat in Joh. 3,29 aan de orde is. Het was in dat verband logischer geweest om te kiezen voor Jes. 65,18-23.

¹⁷ Beuken, *Jesaja: Deel III B*, 83.

¹⁸ In haar, d.i. in de stad (v. 19c-d); vandaaruit, d.i. uit de stad komend (v. 20).

65,21-23: ‘mijn volk’. Daarna kiest de dichter voor het beeld van roofdieren waarvan geen enkel gevaar meer te duchten valt, waarmee hij terugkomt op een eerdere passage uit Jesaja (11,1-10). Vergelijking van beide passages laten verschillende dingen zien.¹⁹ Mij gaat het hier om de aanduiding ‘Het gebeurt’. Wat opvalt, is dat hier de tijdsaanduiding ontbreekt, zoals die wel aanwezig is in 11,10: ‘En het gebeurt op die dag’. Hier staat alleen: ‘En het gebeurt’. Blijkbaar gebeurt het dan altijd (vgl. de tijdsaanduiding aan het begin van het tweede onderdeel: ‘altijd’ (v. 18a).

Slotbeschouwing

Jesaja 65,17-25 staat bij velen bekend als ‘de aankondiging van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde’. Dat heeft ermee te maken dat men meent dat 65,17 het openingsvers vormt. Ik zou voor een ander blik willen pleiten, en de aandacht willen vragen voor *twee* passages, die ik voor cruciaal houd in de derde godsspraak (vv. 13-25): (1) vv. 15-17 en (2) v. 18. Beide passage zijn gericht op de ‘jullie’-groep (v. 15a en v. 18a).

De *eerste* passage is bijzonder, omdat we hier direct met een omkering van doen hebben. Waar in 65,13-14 de knechten voorop stonden en de ‘jullie’-groep achteraan, daar staat – hoe verrassend – de ‘jullie’-groep voorop. Dat ligt geheel aan het handelen, passief en actief, van God. Daar wordt niet één motivering voor gegeven, maar zelfs drie. De laatste motivering mag wel de meest opmerkelijke heten, God scheidt er zelfs een nieuwe hemel en een nieuwe aarde voor. Het mag niet minder verrassend heten dat Hij een nieuwe hemel scheidt, waarmee Hij de lezer laat weten dat ook zijn handelwijze nieuw dient te zijn. Dat wordt direct zichtbaar in het feit dat de vroegere niet meer door Hem gedacht worden. Maar daar blijft het niet bij, zoals duidelijk wordt uit 65,24-25. Want Hij zal zijn handelwijze nog op een andere wijze omkeren. Was het eerst zo dat Hij riep, en dat zij daarop moesten antwoorden, nu draait Hij het om: voordat ze roepen, zal Hij antwoorden, en voordat zij nog spreken, zal Hij horen. De nieuwe aarde vindt daarin zijn karakteristiek dat er geen hulpgeschreeuw meer tot het hart van God zal opstijgen (v. 17d), en kwaad en verderf zullen zij niet meer doen (v. 25d). En de roofdieren van deze wereld zullen zich niet meer manifesteren als roofdieren (v. 25a-c).

Het mag opvallend genoemd worden dat er een tweede schepping volgt. Die komt in de *tweede* passage aan de orde. Diverse onderzoekers betrekken beide scheppingen op elkaar, dat doet echter geen recht aan het feit dat er sprake is van twee verschillende situaties. In de eerste verandert Hij van naam en dan ook van handelwijze. In de andere situatie is Hij gericht op Jeruzalem en ‘haar’, en dan ook ‘mijn volk’. Een jubelend Jeruzalem en een blij volk scheidt Hij, waarmee een situatie gegeven is van mensen die een lang, vol, vrij en zinvol leven leiden. De ‘jullie’-groep nodigt Hij nu uit om daarover voor altijd mee te jubelen en blijdschap te tonen.

Den Haag
13 december 2023

---

¹⁹ J.T.A.G.M. van Ruiten, ‘The Intertextual Relationship between Isaiah 65,25 and Isaiah 11,6-9’, in: F. Garcia Martinez *et al.* (eds), *The Scriptures and the Scrolls*. Fs. A.S. van der Woude, Leiden (etc): Brill 1992, 31-42.